

Андрій Фелонюк

KIEFERLING K. JAROSŁAW W CZASACH ANNY OSTROGSKIEJ. SZKICE DO PORTRETU MIASTA I JEGO WŁAŚCICIELKI (1594-1635). – PRZEMYSŁ: ARCHIWUM PAŃSTWOWE W PRZEMYSŁU, 2008. – 314 S.

Рецензована книга Кристини Кіферлінг присвячена маловивченій темі з історії міст Речі Посполитої – приватним містам. На прикладі Ярослава авторка дослідила низку аспектів розвитку резиденційного магнатського міста в добу його найбільшого розквіту – 1594-1635 рр. У цей час воно належало Анні з Костків Острозькій († 1635). Головні завдання, які дослідниця поставила перед собою, – висвітлити повсякденне життя міщан, відтворити збірний образ міста та його мешканців у цей період.

Наприкінці XVI – на початку XVII ст. в Ярославі осіли чернечі згромадження єзуїтів та бенедиктинок, які перетворили його на освітньо-культурний центр регіону (тут у 1573 р. засновано єзуїтський колегіум). Місто також було важливим економічним осередком країни, що розташовувався на сплавній річці Сян та перехресті торговельних шляхів. Торгівля для тутешніх міщан була основним заняттям та джерелом прибутку. Ярославські ярмарки в XVI–XVII ст. відомі на всю країну. Розвиток міста в першій третині XVII ст. сягнув свого апогею. Критерії його успішності в той час – якість і масштабність контактів. За цією ознакою, на думку К. Кіферлінг, Ярослав належав до найважливіших польських міст (с. 7).

Матеріал у книзі викладено в п'яти розділах. Перший (с. 15-25) – це загальний опис міста в першій третині XVII ст. Постаті власниці Ярослава – Анні Острозькій – відведено другий розділ (с. 27-55). У третьому ж йдеться про владу в місті, яку уособлювали державні органи управління (збір податків та встановлення цін на товари – воєводські такси), дідич і міські уряди – раецький та вїтківсько-лавницький (с. 57-79). Господарське життя Ярослава в першій третині XVII ст. (ремесло й торгівля) висвітлене в четвертому розділі праці (с. 81-150). В останньому, найбільшому за обсягом, п'ятому розділі представлено мешканців міста і середовище, в якому вони існували: катаклізми, помешкання та їхній вигляд, одяг, шкільництво, релігійна й звичаєва сфера життя (с. 151-238). Монографія завершується післямовою («Закінченням», с. 239-243), списком використаних рукописних та друкованих джерел

і літератури (с. 244-262), а також шістьма додатками (с. 263-311), до яких потрапили: перелік райців, в'їтів та лавників (I додаток), чотири документи з історії міста (II-IV додатки), реєстр кам'яниць і їхніх власників на ринку та прилеглих вулицях у кінці XVI – першій половині XVII ст. (V додаток), список міщан (в алфавітному порядку), виявлених у джерелах і літературі, із супровідною інформацією про їхній фах, уряди, матеріальне забезпечення, родину тощо (VI додаток).

Поданий на початку монографії загальний образ міста над Сяном, одного з найбільших приватних міст Руського воєводства, охоплює його просторовий розвиток, демографічні характеристики, територію міської юрисдикції, юридики, основні об'єкти міської інфраструктури (ринок, ратуша, вага, криниця, водопровід, мережа вулиць, оборонні споруди – мури, паркани, вали, брами та ін.). Зокрема, зазначено, що територія міської юрисдикції становила 3 га. В останній третині XVI ст. на східній окраїні міста виникло «нове місто», яке від 1610 р. юридично стало частиною Ярослава (займало 1 га) (с. 16-17). Краківське та Руське передмістя підпорядковувалися міській юрисдикції, однак на них існували юридики – замкова, в'їтівська, єзуїтів, парафіяльного костелу, бенедиктинок. До останньої належало 25 халуп, два будинки і дві великі ділянки (парцели), на одній з яких було оселено 15 монастирських підданих, а на іншій споруджено 12 чиншових будинків. Над підданими бенедиктинки мали повну владу, включно із судовою (діяв т. зв. миколаївський суд) (с. 18-19).

Описуючи життя й діяльність власниці міста Анни з Костків Острозької, К. Кіферлінг коротко зупинилася на її молодих роках, шлюбі з князем Олександром Острозьким, який, за визначенням авторки, відбувся 1593 р., поділі спадщини з сестрою Катериною Сенявською в 1594 р. Від цього року Анна обрала Ярослав своєю резиденцією, а після смерті чоловіка (1603) та остаточного врегулювання власницьких прав на цілу Ярославщину із Сенявськими (1610), стала одноосібною господаркою міста. Мешкала в ярославському замку, перебудованому наприкінці XVI ст. в ренесансному стилі. Княгиня керувала містом з допомогою осіб, які складали її двір. Саме Острозька мала найбільший вплив на функціонування міських органів влади, визначення їхньої компетенції, прав і обов'язків. Також дослідниця простежує життєвий шлях дітей Анни й Олександра Острозьких – синів Адама-Костянтина і Януша-Павла та доньок – Софії Любомирської, Катерини Замойської й Анни-Алоїзи Ходкевич. Окремо присвячено увагу фундаторській діяльності Анни Острозької. Мовиться про закладання монастиря бенедиктинок, надання їм матеріальної бази у вигляді нерухомості на Руському передмісті Ярослава (гора св. Миколая), сіл Моравська, Кидаловичів та інших дібр (с. 44-45); забезпечення єзуїтського храму та колегіуму маєтками (наприклад, волинським селом П'ятигори) (с. 47), а також

ярославського парафіяльного костелу (колегіати) Всіх Святих, в якому були поховані двоє синів княгині. У підсумковій частині розділу К. Кіферлінг характеризує Анну Острозьку як справедливу суддю у справах міщан, відзначає її релігійність, що виявлялася в пожертвах та фундаціях міським монастирям та костелам, толерантності до приїжджих у місті тощо. За переконанням авторки, роки володіння містом Анни Острозької були найкращими в історії Ярослава старопольського періоду (с. 52).

Далі аналізується устрій і влада міста. Традиційно в Ярославі, як і в інших містах, функціонували лава, війтівський уряд, а також рада. Спершу дослідниця пише про роль діничного війта в історії міста. Викупляла міська управа діничне війтівство по частинах, від кінця XV ст. до середини XVII ст. Вже у 1518 р. є інформація про лаву та судового війта, якого вибирали за згодою власника та діничного війта. Проте не сказано докладніше про діничного війта в період володіння містом Анною Острозькою, його вплив на міських урядників, повноваження.

Лава з семи членів уперше фігурує в документах під 1552 р. (с. 59). Війтівсько-лавничий уряд засідав у ратуші, де також відбувалися й суди. Колегіальні суди під головуванням війта були двох категорій: звичайні (сесії раз на тиждень у п'ятницю) та надзвичайні. З них перші, своєю чергою, мали три різновиди: 1) великий суд (тричі на рік, засідали лавники та райці); 2) гайні суди (розглядали суперечки раз на два тижні); 3) поточні суди для неспірних справ (на вимогу сторін). Надзвичайні суди вирішували кримінальні справи. До компетенції лавників і війта належав розгляд переважно майнових і фінансових питань. Лавники також проводили інвентарний опис маєтків, були присутніми при складанні заповітів, присяги в суді, а також при виконанні вироків.

Другим урядом у міському самоврядуванні Ярослава була рада, склад якої обирався в присутності замкового комісара. Функції цього колегіального органу полягали в нагляді за дотриманням привілеїв та прав міста, прийомі нових громадян. Вона також представляла інтереси Ярослава поза ним, здійснювала адміністративне управління в місті, стежила за доходами й видатками міської каси. Райці встановлювали величину шосу та чиншу для власників новозбудованих помешкань, проводили їхню люстрацію, контроль ваг і мір, уживаних під час торгівлі в місті. Також вони відповідали за безпеку в Ярославі, військову підготовку міщан, загалом опікувалися його обороноздатністю, видавали розпорядження, затверджували статuti тощо. Старі й нові райці щороку обирали бурмистра. Рада виконувала частково обов'язки лавничо-війтівського уряду, зокрема, вирішувала суперечки між цехами, ремісниками, справи, пов'язані з ярмарками. За свою працю райці отримували чималі прибутки.

У Ярославі існував ярмарковий (торговий) суд. У ньому головував судовий в'їт з двома лавниками, велися протоколи. Апеляції на вироки лавничого та раецького судів йшли до замкового суду. Скарги ж на рішення торгового суду скеровувалися делегатові, якого призначала власниця міста, а потім до в'їтівського та замкового урядів. Вирок замкового суду виконували міські урядники. У 1630-х рр. збільшується кількість апеляцій до замкового суду, що пояснюється заангажованістю Анни Острозької в місцеві справи.

Міська канцелярія вела окремі книги для лавничо-в'їтівського та раецького урядів, які зберігалися в ратуші. Відповідно існував уряд лавничого та раецького писарів. Особи, які обіймали ці уряди, мали академічну освіту, знали латинську мову та право. Обидва писарі провадили міську кореспонденцію.

Окрім них, важливими урядниками вважалися міські шафарі, які опікувалися фінансовими справами міста, а також інстигатор (публічний обвинувач), важник, пушкар, міський муляр, тлумач (перекладач). У розпорядженні урядників перебували міські слуги («фамілія ратушна»).

Прибутки Ярослава складалися з мита, що свідчило про торговельний характер міста, з оплати від великих купецьких буд біля ратуші та надходження від підстригальні, ваги, воскобійні, лазні, міських солодовень, горілчаної оренди і т. д.

У книжці залишилися, на жаль, нерозкритими механізми функціонування замкового уряду (урядники, функції тощо). Також відсутні відомості про доходи з міста його власниці.

Господарське життя Ярослава висвітлено в двох параграфах четвертого розділу. У першому з них йдеться про ремесло, а в другому – про торгівлю. Міські ремісники об'єднувалися в цехи, які були покликані відстоювати їхні господарські інтереси. Кількість цехів і різноманітність ремісничих спеціальностей свідчить про економічну потугу міста. Згідно з К. Кіферлінг, цехове ремесло є одним з тих чинників, які детермінують характер міста і його роль у регіоні (с. 81). Проте, на наш погляд, щоб зрозуміти значення Ярослава в господарському житті Перемишльської землі чи й цілого Руського воєводства, потрібно порівнювати його економічний розвиток з іншими містами, хоча б у статистичному відношенні, чого в книзі немає.

Дослідниця докладно описує цехову структуру, місце цехмістра в ремісничій корпорації, шлях ремісника від учня до майстра. У Ярославі були об'єднання ремісників одного фаху, а також збірні цехи (кількох спеціальностей). 1629 року в місті налічувалося щонайменше 11 ремісничих корпорацій із 199 майстрами 24 спеціалізацій (с. 84). Металеву галузь репрезентували слюсарський і ковальський цехи, шкіряну – гарбарі, шевці, кушніри, інтролігатори, римарі та сідлярі. З деревом у Ярославі працювали бондарі, стельмахи, колодії та столяри. Перші три професії добре розвивалися в місті

через ярмарки, адже їхні представники виробляли товари для потреб торгівлі та комунікації. Споживчу галузь забезпечували пекарі, різники, пивовари й солодовники. Цех пивоварів був найбільшим у Ярославі в першій половині XVII ст. (с. 104). Матерію ткали ткачі, а одяг шили кравці. До будівельного фаху належали муляри, теслі та гончарі, а до сфери послуг гультяї (крім Ярослава, у XVII ст. були лише в Новому Сончі, с. 118), цирульники і лазнярі. Авторка доходить висновку, що Ярослав був другим за значенням осередком ремесла в Сяноцькій та Перемишльській землі після Перемишля (с. 121), чому сприяли ярмарки. Особливо це стосувалося «пакувальних» ремесел і сфери послуг.

Щодо торгівлі, то в Ярославі ярмарки відбувалися вже у XV ст., тоді ж місто отримало право складу (с. 125). На кінець XVI ст. тут щороку проводилося чотири ярмарки (серпневий, найважливіший, міг з'явитися ще навіть у XIV ст.). Розташування цього населеного пункту на торговельних шляхах Схід – Захід (водно-сухопутному) відіграло визначальну роль. Від Ярослава східний торговельний шлях розходився в три боки: захід, північ та північний схід, до Любліна й Вільна. Також Ярослав стояв на південному шляху, який поєднував Торунь зі Львовом (с. 124), і на стику трьох регіональних ринків: краківського, львівського та люблінського (с. 135). Велике значення мав також водний шлях по Сяну до Гданська, яким сплавляли збіжжя, а також сіль, дерево тощо. До Ярослава гданські купці привозили переважно англійське й голландське сукно (зване гданським), покупцями якого здебільшого були львів'яни (с. 132). 70 % закупів львів'ян становило саме це сукно. Якщо торговельною маркою Гданська було зерно, то Ярослава – воли. На ярославські ярмарки припадало 50 % торгівлі волами в Речі Посполитій (с. 143), і вони творили один з найбільших ринків цієї торгівлі в Центрально-Східній Європі (30-40 тис. волів і 7-20 тис. коней щороку). У Ярославі також торгували збіжжям та хутром. На слушне переконання авторки, за часів Анни Острозької Ярослав жив для ярмарків і з ярмарків, майже вся економічна активність городян підпорядковувалася саме їм. За свідченнями сучасників, місцеві ярмарки були другими в Європі після франкфуртських (с. 136), у чому переконує хоча б такий факт: унаслідок пожежі 1625 р. під час серпневого ярмарку, товарів було втрачено на суму 10 мільйонів злотих (с. 136). Ярмаркова торгівля стимулювала розвиток міського ремесла, особливо дерев'яної галузі, передовсім – бондарства (виготовлення бочок для зберігання товару) (с. 146). Та незважаючи на те, що Ярослав був торговельним центром міжнародного масштабу, дослідники зауважили доволі незначну кількість ярославських купців (с. 149).

З останнього розділу книги дізнаємося про умови життя ярославського міщанства. У першому параграфі розповідається про катаклізми, які супроводжували місто в ранньомодерну добу. Зокрема, «морове повітря» у 1602-

1603, 1622 і 1640-х рр., а на початку 1620-х рр. – голод. Однак найстрашнішими для міста були пожежі, зокрема дві, найбільші, у 1600 та 1625 рр. Під час останньої місто було спалено вщент, проте завдяки енергійним зусиллям Анни Острозької та сприятливій торговельній кон'юнктурі, швидко відбудувалося.

На підставі інвентарів у другому параграфі цього розділу авторка відтворила інтер'єр міщанського житла та характерні риси міської забудови. Так, скажімо, особливістю кам'яниць Ярослава, на відміну від інших міст, була наявність під ними розбудованих кількарівневих (дво- і триповерхових) пивниць і льохів, що, зрозуміло, пояснювалося ярмарками (с. 171-172). Орендування приїжджими купцями цих приміщень для складування товарів приносило значні прибутки власникам будинків.

Грунтуючись на матеріалах інвентарів та заповітів, К. Кіферлінг у кількох параграфах розділу висвітлила окремі риси повсякденності ярославських міщан. Серед іншого, увагу зосереджено на одязі, харчуванні мешканців міста, їхньому родинному житті та вихованні дітей, культурних зацікавленнях, меценатстві, відпочинку, забавах та урочистостях. Шкільництво й інтелектуальне середовище в Ярославі творили єзуїтський колегіум, католицька й православна парафіяльні школи, музичний навчальний заклад і ще один жіночий при монастирі бенедиктинок, а також бібліотеки та книгозбірні. Єзуїтський колегіум відкрився в 1575 р., а вже на початку XVII ст. у ній студіювало до 600 студентів, також діяв театр (с. 212-213) та існувала велика бібліотека.

У 30-х рр. XVII ст. на близько 3 000 мешканців Ярослава припадало дев'ять святинь – сім костелів і дві церкви (с. 217, 229). Релігійне життя вирувало також у п'яти братствах (з них три – на католицькій парафії). При міській церкві Преображення Господнього князем Олександром Острозьким засновано братство Спаса, а в передміській церкві – братство Покрову Пречистої Діви Марії (с. 229).

У «Закінченні» дослідниця наголошує на поліетнічності мешканців Ярослава. Вона виокремлює католиків (поляків) та православних (русинів (українців)). У середмісті також жили євреї, угорці, італійці, а на передмістях – цигани, які мали свого старшого, та вірмени зі своєю церквою (с. 239).

На завершення рецензії монографічного дослідження К. Кіферлінг про Ярослав часів Анни Острозької, варто зупинитися на одному з аспектів теми, який випав з поля зору авторки. Мовиться про розгляд міської громади через призму етноконфесійності. Через його відсутність, український «слід» у книзі невиразний, «затертий», хоча відомо, що українці склали значний відсоток мешканців Ярослава, особливо на передмістях. Також недостатньо розкриті питання функціонування двору власниці міста, механізми її впливу на життя самоврядної громади. Частково це пояснюється, вочевидь, невтіш-

ним станом збереження джерельної бази, що не дозволяє належним чином вивчити поставлені дослідницькі проблеми. Під час двох уже згаданих великих пожеж міста 1600 і 1625 рр. згоріла ратуша, а з нею – й міські книги та привілеї (с. 156, 158). Не збереглися також цехові книги, книги прийому громадян (с. 121). Із раецьких та вйтівсько-лавничих книг до наших днів дійшли тільки три. Це дві судові книги за 1613 і 1627-1635 рр. та одна, некомплектна, раецька за – 1618-1637 рр. У розпорядженні істориків є також книга заповітів за 1590-1628 рр. (с. 73).

Насамкінець – дрібне зауваження. Назви розділів у змісті відрізняються від назв розділів безпосередньо в тексті. Наприклад, розділ I у змісті «Miasto», а в тексті – «Rozwój przestrzenny miasta»; розділ II, відповідно, «Pani na Jarosławiu» та «Anna Ostrogska i jej wpływ na życie miasta»; розділ V – «Mieszczanie – “portret zbiorowy”» і «Mieszczanstwo jarosławskie – warunki życia w mieście».

Загалом книга є важливим здобутком у польській історіографії міст давньої Речі Посполитої, репрезентуючи зацікавленому читачеві детальний образ Ярослава періоду його найбільшого культурного та економічного піднесення що, безумовно, було пов'язане з власницею міста Анною Острозькою.